

УДК 314.745.23:316.454.4

Середа Ю.В., канд. соціол. наук, Інститут економіки та прогнозування НАН України

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК ЧИННИК ЛОКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ¹

Проаналізовано об'єднуючий та зв'язуючий соціальний капітал жінок – внутрішньо переміщених осіб з Луганської та Донецької областей України. Перевірено гіпотезу, яка саме форма соціального капіталу є чинником кращої локальної інтеграції в новому місці проживання. Здійснено вторинний аналіз бази даних дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка». Використано метод багатовимірної логістичної регресії. Згідно з результатами дослідження, шанси відчувати упереджене ставлення у приймаючій громаді є вищими серед жінок, які переважно покладаються на зв'язуючий соціальний капітал – родинні та дружні зв'язки (ВШ 1,53, 95% ДІ: 1,14–2,05), нижчими – серед жінок, які надають перевагу об'єднуючому соціальному капіталу – зв'язки у межах громадських та політичних організацій (ВШ 0,61, 95% ДІ: 0,45–0,83). Зазначено, що розбудова об'єднуючого соціального капіталу є важливим чинником успішної соціальної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: соціальний капітал, внутрішньо переміщені особи, локальна інтеграція, стигма, приймаючі громади.

Дослідження у країнах, які стикалися з проблемою внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через військові конфлікти чи природні катастрофи, демонструють, що переселенці часто не в змозі або не бажають повертатися. Навіть за умов припинення конфлікту, відновлення інфраструктури та впровадження заходів з реінтеграції значна частина ВПО воліє до інтеграції у новому місці проживання. Міжнародний досвід свідчить, що проблему ВПО не можна розглядати як тимчасову, успішні стратегії обов'язково мають передбачати заходи з локальної інтеграції. Інтеграція ВПО у приймаючих громадах, згідно з Керівними принципами з питань про переміщення осіб всередині країни Верховного комісару ООН у справах біженців («UNHCR – Guiding Principles on Internal Displacement»), є одним з трьох ключових аспектів впровадження довгострокових рішень [1].

Більшість держав, які мають велику чисельність ВПО (Україна не є винятком), належать до країн з низьким рівнем економічного розвитку, внаслідок чого їхні ресурси і можливості є дуже обмеженими не тільки для довгострокових інвестицій, але й для реагування на короткострокові потреби переселенців. У цьому контексті дуже важливо розуміти чинники, які можуть сприяти соціальній інтеграції ВПО в умовах обмежених ресурсів. ВПО, як і всі мігранти, мають навички та досвід, які можуть бути корисними для приймаючих громад, і у випадку їх ефективного використання стають базисом успішної інтеграції.

Згідно з міжнародним оглядом проблем ВПО, соціальний капітал є одним з чинників, що сприяє інтеграції у приймаючих громадах, разом з доступом до послуг, ринку праці, житла; тривалим перебуванням у переміщенні (особливо, якщо діти народилися чи пішли у шко-

¹ Статтю підготовлено у рамках конкурсної науково-дослідної роботи ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» (тема виконується згідно з розпорядженням Президії НАН України від 01.04.2015 р. № 237; № державної реєстрації 0115U000971).

лу у місці переїзду); культурною близькістю приймаючої громади (спільна мова, культурні, етнічні традиції) та низьким рівнем дискримінації [2]. У широкому сенсі соціальний капітал визначається як ресурс соціальних зв'язків. Сутність цього ресурсу, насамперед, полягає у мережах та відносинах, спроможних забезпечити соціальну підтримку. Так, М. Баррера визначає соціальний капітал як підтримуючі взаємодії (транзакції), що відбуваються між людьми у межах домогосподарства, шкіл, кварталів, робочих місць, організацій та інших параметрів спільноти [3].

Державні стратегії допомоги ВПО у різних країнах рідко акцентують увагу на соціальному капіталі та заходах з його розбудови. Одним з виключень є державна стратегія для ВПО у Грузії (2007 р.), у якій зазначається, що «поточний соціальний капітал ВПО не сприяє їх інтеграції; ...зневіра й розпач багатьох ВПО викликає соціальну пасивність, відсутність ініціативи і залежність від допомоги. Це одна з найважливіших перешкод на шляху їх соціальної інтеграції, а також їх подальшого повернення в місця постійного проживання» [4, с. 5].

Ситуація вимушеної міграції та досвід насильства призводять до зменшення соціального капіталу, внаслідок посилення недовіри та втрати соціальної згуртованості, що призводить до соціальної ізоляції та відсутності мотивації до розбудови нових соціальних мереж [5]. Військовий конфлікт та вимушена міграція руйнує як найближчі зв'язки між членами сім'ї, так і зв'язки між органами влади, громадами та окремими особами [6]. Згідно з результатами дослідження 3000 сімей ВПО у Грузії, близько 68% переселенців взаємодіяли з місцевими жителями, переважно ті, що жили у приватних оселях, а не колективних центрах [7]. Якісне дослідження ВПО у колективних центрах показало, що, незважаючи на присутність інших ВПО, вони відчували себе ізольованими та самотніми [8]. Інше дослідження у Грузії продемонструвало, що соціальні мережі ВПО значно не змінювалися з часів їх переміщення, більшість продовжувала взаємодіяти тільки з родичами і людьми, яких вони знали раніше [2].

Оскільки соціальний капітал може частково компенсувати відсутність інших видів капіталу серед бідних та уразливих груп, необхідність його розбудови часто підкреслюється у дослідженнях щодо соціальної інтеграції ВПО. Соціальний капітал надає можливість розвивати відчуття належності, що спонукає людей активніше взаємодіяти з локальною спільнотою [9]. Доведено, що соціальний капітал як джерело соціальної підтримки є важливим чинником індивідуального здоров'я та загального добробуту [10]. Для ВПО соціальний капітал має особливе значення у контексті доступу до інформації та послуг [11]. Підкреслюється роль неформальних мереж у отриманні кредитів (позик), страхування, догляду дітей, пошуку вакансій [12]. Так, внутрішні переселенці у Колумбії стикалися з обмеженістю локальних можливостей, проявами дискримінаційних практик і не завжди вчасною та адекватною державною політикою; за таких умов вони частіше використовували соціальні мережі — членів родини, друзів, членів релігійної спільноти як ефективну стратегію адаптації для пошуку першого житла та роботи у новій місцевості [13]. Більшість авторів погоджуються, що сім'я та родичі є ключовим джерелом підтримки для вимушених переселенців. Водночас окремі дослідження підкреслюють значення соціальних зв'язків з іншими ВПО у нових громадах [14]. Крім самого факту вимушеного переміщення, спільні територіальна ідентичність (близькість колишніх місць проживання), етнос, соціальний статус та релігія зазвичай є основними чинниками солідарності між окремими ВПО, які не були знайомі до переміщення [13]. Для успішної локальної інтеграції ВПО важливо не тільки формувати нові соціальні мережі, але й підтримувати соціальні зв'язки, сформовані до переселення, оскільки сам факт внутрішньої міграції не завжди призводить до повного розриву соціальних мереж та відносин у місці попереднього проживання [15].

У цілому, попередні дослідження щодо ролі соціального капіталу ВПО підкреслюють відмінності у ролі зв'язуючого та об'єднуючого (bridging) соціальних капіталів у контексті соціальної інтеграції. Така класифікація ґрунтується на ідеї щодо відмінності ролі стійких і слабких зв'язків у соціальній мережі: перші характеризують відносини серед індивідів з близькими характеристиками, а другі – навпаки допомагають формувати відносини між різними соціальними групами [16]. Стійкі зв'язки або зв'язуючий соціальний капітал створюють сильне почуття приналежності, проте інформація, що циркулює у такій мережі, є доволі обмеженою. Натомість слабкі зв'язки або об'єднуючий соціальний капітал дозволяють отримати доступ до максимально диверсифікованої інформації та можливостей. ВПО частіше мають більший зв'язуючий, а не об'єднуючий соціальний капітал – соціальна підтримка родинних мереж стає основним ресурсом [17]. У перші дні переміщення така підтримка є важливою, але згодом це обмежує взаємодію з місцевими громадами та інститутами, що є основним джерелом формування об'єднуючого соціального капіталу.

Мета статті – аналіз співвідношення різних форм соціального капіталу (зв'язуючого та об'єднуючого) серед ВПО в Україні, а також визначення їх ролі у фасилітації локальної інтеграції у приймаючих громадах. Зважаючи на огляд попередніх досліджень, передбачається перевірка таких гіпотез:

- ВПО більшою мірою покладаються на зв'язуючий соціальний капітал;
- зв'язуючий соціальний капітал меншою мірою, ніж об'єднуючий, сприяє локальній інтеграції ВПО.

Для перевірки дослідницьких гіпотез здійснено вторинний аналіз бази даних дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН. Зазначене дослідження включало дві категорії цільових груп: 1) ВПО, які переїхали з місця свого постійного проживання у Донецький чи Луганській областях та проживають на інших територіях: жінки у віці від 18 до 59 років, жінки та чоловіки від 60 років і старше, жінки та чоловіки, які проживають у закладах інтернатного типу жінок–ВПО віком старше 18 років; 2) особи, що мали статус ВПО, але вже повернулися до місця свого постійного проживання у Донецький чи Луганській області: жінки у віці від 18 до 59 років та жінки і чоловіки літнього віку від 60 років і старше. Рекрутинг респондентів здійснювався через центри тимчасового розміщення, місця отримання гуманітарної допомоги (їжі, одягу, засобів особистої гігієни, ліків тощо), громадські, волонтерські організації, благодійні фонди, державні установи, які надають допомогу, церкви, заклади медичного обслуговування, центри зайнятості, представників цільової групи, знайомих, друзів, колег інтерв'юєрів. Географія опитування включає 17 територіально-обласних одиниць України – 16 областей (Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області) та м. Київ. Польовий етап збору даних проходив впродовж січня 2015 р. Вибірка дослідження включала 1503 респонденти та була стратифікована за цільовими групами і типом поселення. Оскільки вибірка чоловіків була обмежена респондентами літнього віку, для вторинного аналізу обрано тільки жінок–ВПО у віці від 18 до 84 років (N = 867 осіб).

Соціальна інтегрованість ВПО вимірювалась в аспекті відчуття стигми з боку приймаючої громади. Припускається, що ВПО, які краще інтегрувались у локальну спільноту, мають меншою мірою відчувати прояви упередженого чи несправедливого ставлення через статус ВПО. У зазначеному дослідженні респонденти повідомляли про прояви стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади у різних ситуаціях: при вирішенні житлових проблем, пошуку роботи, оформленні соціальних виплат, субсидій, отриманні медичних послуг, отриманні

банківських послуг, отриманні юридичних послуг або консультацій, влаштуванні дитини в дитячий садок, при влаштуванні дитини в навчальний заклад, при домовленостях про оплату праці. Таким чином, залежна змінна будувалась, як наявність повідомлень про упередженість з боку приймаючої громади хоча б в одній із зазначених ситуацій порівняно з відсутністю таких повідомлень. Ключові незалежні змінні відображали різні форми соціального капіталу: зв'язуючий (ресурс найближчого оточення – стійкі зв'язки) та об'єднуючий (ресурс зв'язків у межах взаємодії на організаційному рівні – слабкі зв'язки). Різні форми соціального капіталу визначалися на основі запитання: «Які особи та організації можуть захистити Ваші права у випадку порушення?». Перелік відповідей включав такі суб'єкти: правоохоронні органи та суд, депутат місцевої ради, депутат Верховної Ради України, політичні партії, громадські організації, знайомі чи колеги, члени родини чи родичі. Відповідно, респонденти могли обрати декілька організацій (суб'єктів), що, на їх думку, можуть захистити права. Пріоритет зв'язків у межах найближчого оточення (знайомих, колег, родичів, членів родини) розглядався як зв'язуючий соціальний капітал. Пріоритет зв'язків у межах державних, політичних і громадських організацій розглядався як об'єднуючий соціальний капітал, оскільки більшою мірою позначав слабкі зв'язки. Контрольовані змінні включали широкий перелік соціально-демографічних характеристик респондентів: вік (старша вікова група (36 років +) порівняно з молоддю (18–35 років)), рівень освіти (базова чи повна вища освіта порівняно з нижчим рівнем освіти), сімейний статус (наявність партнера у межах зареєстрованого чи незареєстрованого шлюбу порівняно з відсутністю партнера), зайнятість до переміщення (працювали до переїзду порівняно з тими, хто не працював), наявність дітей (так/ні), кількість змінених місць переселення (змінювали декілька місць проживання після виїзду порівняно з тими, хто одразу переїхав до поточного населеного пункту), область, звідки виїхали (Донецька порівняно з Луганською), регіон поточного проживання (Схід порівняно з Донбасом; інші регіони (Північ, Захід, Центр, Південь) порівняно з Донбасом). Агрегація категорій змінних будувалася таким чином, щоб кожна категорія мала достатню кількість респондентів для аналізу.

Аналіз даних включав визначення рівня соціального капіталу та проявів упередженого ставлення серед жінок-ВПО. Рівень соціального капіталу жінок-ВПО розглядається у контексті аналогічних оцінок серед загалу населення до та після початку АТО. Для оцінки зв'язків між проявами упередженого ставлення та соціальним капіталом застосовано бінарну логістичну регресію. Окремо надаються результати нескорегованого аналізу зв'язків між різними формами соціального капіталу та відчуттям упередженості з боку приймаючої громади, а також результати скорегованого аналізу, враховуючи поправку на соціально-демографічні характеристики респондентів (контрольовані змінні). Вибір контрольованих змінних для регресії здійснювався на основі показників двовимірного аналізу: рівень статистичної значущості $p\text{-value} < 0,2$. Таким чином були розраховані відношення шансів (OR) відчуття упередженості з боку приймаючої громади, залежно від різних чинників, а також 95% довірчі інтервали таких оцінок. Статистична значущість зв'язків у регресійному аналізі оцінювалася за тестами Вальда ($p\text{-value} \leq 0,05$). Побудова регресійної моделі включала перевірку інтеракцій між соціальним капіталом та іншими чинниками, тобто, якою мірою ефект соціального капіталу відрізняється залежно від третіх змінних (конкретного віку, рівня освіти тощо), проте таких інтеракцій не було виявлено. Для аналізу даних використовувався SPSS.20.

Соціальний капітал жінок-ВПО відрізняється від соціального капіталу жінок із загалу населення країни. Дослідження громадської думки як до, так і після початку АТО показували, що у середньому близько третини жінок вважають, що краще використовувати слабкі соціальні зв'язки – звертатися до державних, політичних чи громадських організацій для за-

хисту своїх прав. Водночас майже половина жінок вважали, що використання ресурсу найближчого оточення (знайомі, колеги, родичі) – кращий спосіб захисту своїх прав (табл. 1). Серед жінок-ВПО – навпаки, більше половини (56%) покладаються на ресурс державних, політичних та громадських організацій і менше половини (44%) – на допомогу знайомих, колег і рідних. Такі відмінності у ролі соціальних зв'язків насамперед зумовлені тим, що жінки-ВПО більше, ніж загальне населення, схильні вірити у дієвість звернень до депутатів місцевих рад та громадських організацій.

Таблиця 1

Поширеність різних форм соціального капіталу серед жінок-ВПО та жінок із загалу населення за іншими дослідженнями: % респондентів, що обрали зазначені організації (соціальні групи), відповідаючи на запитання: «Які особи та організації можуть захистити Ваші права у випадку порушення?» (сума відсотків не дорівнює 100%, респонденти могли обрати декілька відповідей)*

Організації (соціальні групи)	Жінки-ВПО (УІСД імені О. Яременка, 01.2015) N = 867	Жінки із загалу населення України	
		період до початку АТО (ІС НАНУ, 12.2013), N = 981	період після початку АТО (УІСД імені О. Яременка, 12.2014), N = 1152
Правоохоронні органи та суд	21	20	29
Депутат місцевої ради	30	5	8
Депутат Верховної Ради України	8	3	4
Політичні партії	5	2	1
Громадські організації, ініціативи	28	8	11
Знайомі, колеги	28	26	30
Члени родини, родичі	39	41	51
Об'єднуючий соціальний капітал (пріоритет державних, політичних та громадських організацій)	56	30	37
Зв'язуючий соціальний капітал (пріоритет знайомих, колег, родини)	44	46	45

* Розраховано автором за даними досліджень ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» та Інституту соціології НАН України.

Понад половину (56%) жінок-ВПО повідомили, що стикалися з певними проявами стигми через свій статус з боку приймаючої громади (табл. 2). Найчастіше повідомляли про упереджене чи несправедливе ставлення під час пошуку роботи (35%), вирішення житлових проблем (31%) та оформлення соціальних виплат (22%).

Результати регресійного аналізу свідчать, що різні форми соціального капіталу мають діаметрально протилежний зв'язок з відчуттям стигми з боку приймаючої громади (табл. 3). За соціально-демографічними характеристиками, шанси відчувати упереджене ставлення через статус ВПО у 1,53 рази є вищими серед жінок, які переважно покладаються на зв'язуючий соціальний капітал (зв'язки у межах найближчого оточення) порівняно з іншими жінками (95% СІ: 1,14–2,05). Натомість серед жінок, які надають пріоритет об'єднуючому соціальному капіталу, навпаки, менше схильні повідомляти про упереджене ставлення з боку приймаючої громади (OR = 0,61, 95% СІ: 0,45–0,83).

Поширеність стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади за думкою жінок-ВПО:
% респондентів, що повідомили про прояви упередженого чи несправедливого ставлення через статус ВПО у зазначених ситуаціях (сума відсотків не дорівнює 100%, респонденти могли обрати декілька відповідей) *

Ситуації, в яких відчували прояви упередженого чи несправедливого ставлення	Частка респондентів
При вирішенні житлових проблем (пошук, оренда житла)	31
При пошуку роботи, додаткового заробітку	35
При оформленні соціальних виплат, субсидій тощо	22
При отриманні пенсії	11
При отриманні медичних послуг	16
При отриманні банківських послуг	10
При отриманні юридичних послуг або консультацій	5
При влаштуванні дитини до дитячого садка	4
При влаштуванні дитини до навчального закладу	7
При домовленостях про оплату праці Вам пропонували оплату значно нижче	18
Відчували прояви упередженості через статус ВПО принаймні в одній із зазначених ситуацій	56

* Розраховано автором за даними дослідження ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», 2015 р., N = 867.

Слід зазначити, що ключовими соціально-демографічними чинниками стигми через статус ВПО з боку приймаючої громади є поточний регіон проживання, кількість змінених населених пунктів у процесі переїзду, а також зайнятість до переїзду. Відчуття стигматизуючого ставлення у поточному місці проживання є більш характерним для жінок-ВПО, які працювали до переміщення (OR = 1,49, 95% CI: 1,12–1,98), переїхали за межі Донбасу (якщо переїхали на Схід: OR = 1,64, 95% CI: 1,13–2,39; якщо в інший регіон: OR = 1,60, 95% CI: 1,07–2,35), а також ті, що переїжджали декілька разів (OR = 1,48, 95% CI: 1,10–2,01). Не було знайдено статистично значущих відмінностей між стигмою та такими соціально-демографічними чинниками, як вік, рівень освіти, сімейний статус, наявність дітей та об'ласть проживання до переміщення.

За результатами моделювання, у випадку, якщо жінки-ВПО надають пріоритет виключно зв'язуючому соціальному капіталу і не вірять у можливість вирішення проблем через слабкі зв'язки у межах державних, політичних чи громадських організацій, середня ймовірність відчувати стигму з боку приймаючої громади дорівнює 63% (рис. 1). Показово, що навіть у випадку тотального дефіциту соціального капіталу, як зв'язуючого, так і об'єднуючого, середня ймовірність відчувати стигму є меншою – 55%. Найменша середня ймовірність відчувати стигму у випадку високого рівня об'єднуючого та низького рівня зв'язуючого соціального капіталу – 46%.

Результати дослідження демонструють, що саме об'єднуючий соціальний капітал є чинником кращої локальної інтеграції серед жінок-ВПО, натомість зв'язуючий соціальний капітал навпаки може ускладнювати таку інтеграцію. Такий висновок узгоджується з гіпотезою соціальної ізоляції У. Уілсона [18], згідно з якою, якщо уразливі групи мають соціальні мережі з високим рівнем гомофільії (переважає покладання на зв'язуючий соціальний капітал), то у таких мережах не достатньо ресурсів для покращення життя.

Зв'язок між відчуттям стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади та різними формами соціального капіталу серед жінок-ВПО, OR і 95% CI * (за результатами бінарної логістичної регресії)**

Чинники стигматизуючого ставлення	OR [95% CI]	
	Двовимірний аналіз (не скоригований)	Багатовимірний аналіз (скоригований за соціально-демографічними характеристиками)
Пріоритет зв'язуючого соціального капіталу (реф. кат. – «ні»)	1,41 [1,07–1,85]	1,53 [1,14–2,05]
Пріоритет об'єднуючого соціального капіталу (реф. кат. – «ні»)	0,78 [0,60–1,03]	0,61 [0,45–0,83]
Вік (реф. кат. – «18–35 років»)	–	1,22 [0,91–1,63]
Рівень освіти (реф. кат. – «нижче за базову вищу освіту»)	–	0,94 [0,70–1,26]
Сімейний статус (реф. кат. – «відсутність партнера»)	–	1,06 [0,79–1,41]
Працювали до виїзду (реф. кат. – «ні»)	–	1,49 [1,12–1,98]
Наявність дітей (реф. кат. – «ні»)	–	1,07 [0,80–1,44]
Змінили декілька місць переміщення (реф. кат. – «одразу переїхали до поточного населеного пункту»)	–	1,48 [1,10–2,01]
Область, звідки виїхали (реф. кат. – «Луганська область»)	–	1,19 [0,89–1,60]
Регіон поточного проживання	Схід (реф. кат. – «Донбас»)	1,64 [1,13–2,39]
	Інші регіони: Північ, Захід, Центр, Південь (реф. кат. – «Донбас»)	1,60 [1,07–2,35]

* OR – odds ratio (відношення шансів); CI – confidence interval (довірчий інтервал); реф. кат. – референтна категорія.

Інтерпретація: OR показує, у скільки разів відрізняються шанси відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади, залежно від певного чинника. Так, OR = 1,53 для зв'язуючого соціального капіталу означає, що серед осіб, які надають пріоритет зв'язуючому соціальному капіталу, шанси відчувати упереджене ставлення з боку приймаючої громади у 1,53 раза є вищими порівняно з референтною категорією (тими, хто не надають пріоритетне значення такій формі соціального капіталу). 95% CI показує, яким є оціночний інтервал розрахованого OR у генеральній сукупності жінок-ВПО з 95-процентною імовірністю. Якщо CI не включає значення «1», це означає що зв'язок між відчуттям упередженості та конкретним чинником є статистично значущим на рівні 5%, тобто ймовірність хибного визначення відмінності як незначимої становить менше ніж 5%. Відповідно, якщо 95% CI включає значення «1», зв'язок між відчуттям упередженості та конкретним чинником не є статистично значущим на рівні 5%, такий фактор не пов'язаний з відчуттям упередженості з боку приймаючої громади. Двовимірний аналіз демонструє зв'язок між двома змінними (наприклад, відчуттям упередженості та певною формою соціального капіталу). Багатовимірний аналіз показує оцінки зв'язку між двома змінними з поправкою на інші чинники. Так, зв'язок між відчуттям упередженості та певною формою соціального капіталу, враховуючи інші соціально-демографічні чинники, які також можуть визначати наявність чи відсутність відчуття упередженості з боку приймаючої громади. Таким чином, багатовимірний аналіз надає більш коректні оцінки стосовно окремих чинників.

** Розраховано автором за даними дослідження ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», 2015 р., N = 867.

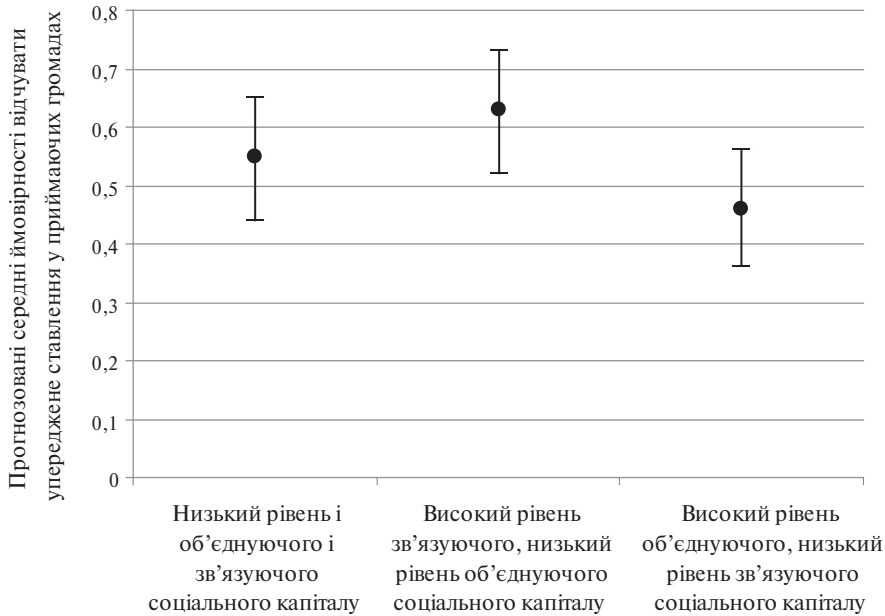

Рис. 1. Прогнозовані середні ймовірності упередженого (несправедливого) ставлення з боку приймаючої громади, залежно від різних комбінацій форм соціального капіталу серед жінок-ВПО, за результатами регресійного моделювання у таблиці 3 *

Інтерпретація: точки на графіку показують середні ймовірності відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади, залежно від певного співвідношення форм соціального капіталу з поправкою на соціально-демографічні характеристики. Так, у випадку низького рівня обох форм соціального капіталу у жінок-ВПО, а також враховуючи інші соціально-демографічні цінності ймовірність відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади становитиме 55%. «Вуса» – межі 95% довірчого інтервалу для розрахованих оцінок ймовірності. Якщо інтервали розрахованих оцінок ймовірності не перетинаються, відмінності за окремими комбінаціями форм соціального капіталу є статистично значущими на рівні 5%.

** Розраховано автором за даними дослідження ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», 2015 р., N = 867.*

У цілому, брак об'єднуючого соціального капіталу є характерним для українського суспільства. Найвищі рівні довіри спостерегаються у мережі родинних і дружніх стосунків, такі зв'язки розглядаються як найкорисніші у контексті вирішення широкого ряду проблем: від здобуття освіти до працевлаштування; тоді як використання організаційних зв'язків (наприклад, у межах громадських організацій) є менш поширеним [19]. Водночас у ВПО потенціал найближчих зв'язків є доволі обмеженим. Родинні та дружні стосунки у попередньому місці проживання можуть бути розірвані чи мати низьку значущість у контексті інтеграції в новому місці проживання [17]. Формування соціальних зв'язків з іншими ВПО є джерелом соціально-психологічної підтримки, проте має низький потенціал у контексті доступу до ринку праці [2]. У цьому контексті логічним є більший пріоритет політичних та громадських організацій у вирішенні проблем серед опитаних жінок-ВПО порівняно із загальним жіночим населенням країни. Проте це також є індикатором дієвості окремих механізмів допомоги.

Регіон переселення та кількість змінених місць проживання у ситуації переселення є детермінантами як формування соціального капіталу, так і успішності локальної інтеграції. Відповідно до проведеного дослідження, жінки-ВПО, які переїжджали за межі Донбасу (навіть у межах Східного регіону) та змінювали декілька місць переміщення, мали вищу ймовірність відчувати упереджене ставлення з боку приймаючої громади. Вірогідно, менша дистанція від оригінального місця проживання меншою мірою впливала на зміну соціальних мереж. Це також можна пояснити важливістю культурної близькості, згідно з дослідженням [20], у донеччан протягом усіх років незалежності серед групових ідентичностей домінувала локальна регіональна. Чим більше разів люди змушені переїжджати, тим імовірніше, що вони втрачають зв'язок з найближчим оточенням та мають більше проблем у формуванні мереж підтримки.

Обмеження проведеного дослідження, насамперед, пов'язані з операціоналізацією форм соціального капіталу та рівня локальної інтеграції для емпіричного моделювання. Обидві конструкти включають декілька аспектів, які неможливо було відобразити у межах вторинного аналізу. Так, відчуття стигми з боку приймаючої громади є тільки однією стороною рівня інтегрованості у локальну спільноту разом з іншими правовими, соціальними, економічними та культурними аспектами – близькістю нової територіальної ідентичності, доступності роботи, житла тощо. Обрані змінні для виміру соціального капіталу більшою мірою відображають аспект довіри, проте не включають інформацію про громадську активність ВПО, характеристики їх соціальних мереж. Істотні обмеження накладає кроссекційний дизайн дослідження. Не відомо, як змінювався соціальний капітал та інтегрованість ВПО з часом. Попередні дослідження демонструють, що роль різних форм соціального капіталу (об'єднуючого та зв'язуючого) може бути різною у різні етапи переміщення; зв'язуючий соціальний капітал є більш важливим для адаптації у перші тижні переміщення [21]. У контексті ВПО використання ресурсу організаційних зв'язків як індикатор об'єднуючого соціального капіталу може бути пасивною стратегією, а не тим фактором, що стимулює соціальне залучення. Через громадську активність такі зв'язки можуть бути, скоріше, ініціативою самих громадських організацій, яка не трансформується у розбудову самостійності, а навпаки, стимулює залежність ВПО. Тому дуже важливим є проведення подальших кількісних та якісних досліджень соціальних мереж ВПО, їх стратегій громадської участі.

Водночас проведене дослідження є першою спробою аналізу ролі соціального капіталу українських ВПО у локальній інтеграції. Отримані результати є вагомим аргументом на користь включення аспектів соціального капіталу у державні стратегії допомоги та адаптації ВПО, а також подальші дослідження цієї соціальної групи.

Висновки та рекомендації. Найуразливішими у контексті соціальної інтеграції є ВПО, що надають пріоритет зв'язкам у межах найближчого оточення (родина, друзі). Розбудова «об'єднуючих» соціальних мереж ВПО у приймаючих громадах є пріоритетним чинником успішної соціальної інтеграції. У цьому контексті важливо забезпечити: регулярний моніторинг бажаних довготривалих стратегій ВПО, зокрема щодо локальної інтеграції; участь ВПО у плануванні та управлінні програмами, які їх стосуються, особливо на муніципальному рівні (необхідно залучати всі групи переміщеного населення); інформування ВПО та приймаючих громад про можливості участі в таких програмах, а також заохочувати їх робити усвідомлений вибір.

Список використаних джерел

1. *Kalin W.* Guiding principles on internal displacement / W. Kalin // Stud. Transnat'l Legal Pol'y. – 2008. – Vol. 38. – P. 1.

2. *Mitchneck B.* «Post»-conflict displacement: isolation and integration in Georgia / B. Mitchneck, O.V. Mayorova, J. Regulska // *Annals of the Association of American Geographers.* – 2009. – Vol. 99, № 5. – P. 1022–1032.
3. *Barrera Jr.M.* Social support research in community psychology / Jr.M. Barrera // *Handbook of community psychology.* – Springer US, 2000. – P. 215–245.
4. Brookings Institution. «On Approving of the State Strategy for Internally Displaced Persons – Persecuted». Decree #47 // Government of Georgia, Tbilisi, 2007. – P. 1–13.
5. *McMichael C.* Somali women and well-being: Social networks and social capital among immigrant women in Australia / C. McMichael, L. Manderson // *Human organization.* – 2004. – Vol. 63, № 1. – P. 88–99.
6. *Colletta N.J.* Violent conflict and the transformation of social capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia / N.J. Colletta, M.L. Cullen // *World Bank Publications,* 2000. – Vol. 795.
7. *Tarkhan-Mouravi G.* Assessment of IDP Livelihoods in Georgia: Facts and Policies / G. Tarkhan-Mouravi // UNHCR, Danish Refugee Council and European Union, Tbilisi, 2009.
8. *Singh N.* Support systems among urban IDPs in Georgia / N. Singh, C. Robinson // *Forced Migration Review.* – 2010. – Vol. 34. – P. 24–25.
9. *Chavis D.M.* Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development / D.M. Chavis, A. Wandersman // *American journal of community psychology.* – 1990. – Vol. 18, № 1. – P. 55–81.
10. *Yip W.* Does social capital enhance health and well-being? Evidence from rural China / W. Yip, S.V. Subramanian, A.D. Mitchell, D.T. Lee, J. Wang, I. Kawachi // *Social science & medicine.* – 2007. – Vol. 64, № 1. – P. 35–49.
11. *Frederico M.M.* Building community following displacement due to armed conflict. A case study / M.M. Frederico, C.J. Picton, S. Muncy, L.M. Ongsiapco, C. Santos, V. Hernandez // *International Social Work.* – 2007. – Vol. 50, № 2. – P. 171–184.
12. *Lee J.* Networking: social capital and identities in European rural development / J. Lee, A. Árnason, A. Nightingale, M. Shucksmith // *Sociologia ruralis.* – 2005. – Vol. 45, № 4. – P. 269–283.
13. *Perecman E.* Towards an understanding of coping strategies of vulnerable individuals and communities facing the aftermath of crises / E. Perecman // *Promoting Livelihood and Coping Strategies of Groups Affected by Conflicts and Natural Disasters.* – 2005. – P. 1.
14. *Coyne J.C.* Going beyond social support: the role of social relationships in adaptation / J.C. Coyne, A. DeLongis // *Journal of consulting and clinical psychology.* – 1986. – Vol. 54, № 4. – P. 454.
15. *Brun C.* Research guide on internal displacement / C. Brun // NTNU Research Group on Forced Migration Department of Geography Norwegian University of Science and Technology (NTNU) Trondheim, Noruega en. – 2005.
16. *Putnam R.D.* Bowling alone: America's declining social capital / R.D. Putnam // *Journal of democracy.* – 1995. – Vol. 6, № 1. – P. 65–78.
17. *Vervisch T.* Social Capital and Post–Conflict Reconstruction in Burundi: The Limits of Community–based Reconstruction / T. Vervisch, K. Titeca, K. Vlassenroot, J. Braeckman // *Development and Change.* – 2013. – Vol. 44, № 1. – P. 147–174.
18. *Wilson W.J.* Studying inner-city social dislocations: The challenge of public agenda research: 1990 presidential address / W.J. Wilson // *American Sociological Review.* – 1991. – P. 1–14.
19. *Серєда Ю.В.* Роль соціального капіталу в модернізації українського суспільства / Ю.В. Серєда // *Український соціум.* – 2014. – № 2. – С. 54–70.

20. *Середа В.В.* Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні : дис. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 240 с.
21. *Baker E.* Housing, place or social networks: What's more important for relocating tenants? / E. Baker, K. Arthurson // *Australian Planner*. – 2007. – Vol. 44, № 4. – P. 28–35.

References

1. Kalin W. Guiding principles on internal displacement. *Stud. Transnat'l Legal Pol'y*, 2008, Vol. 38, p. 1.
2. Mitchneck B., Mayorova O.V., Regulska J. «Post»-conflict displacement: isolation and integration in Georgia. *Annals of the Association of American Geographers*, 2009, Vol. 99, No. 5, pp. 1022–1032.
3. Barrera Jr.M. Social support research in community psychology. *Handbook of community psychology*. Springer US, 2000, pp. 215–245.
4. Brookings Institution. «On Approving of the State Strategy for Internally Displaced Persons – Persecuted». Decree #47. Government of Georgia, Tbilisi, 2007, pp. 1–13.
5. McMichael C., Manderson L. Somali women and well-being: Social networks and social capital among immigrant women in Australia. *Human organization*, 2004, Vol. 63, No. 1, pp. 88–99.
6. Colletta N.J., Cullen M.L. Violent conflict and the transformation of social capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia. *World Bank Publications*, 2000, Vol. 795.
7. Tarkhan-Mouravi G. Assessment of IDP Livelihoods in Georgia: Facts and Policies. UNHCR, Danish Refugee Council and European Union, Tbilisi, 2009.
8. Singh N., Robinson C. Support systems among urban IDPs in Georgia. *Forced Migration Review*, 2010, Vol. 34, pp. 24–25.
9. Chavis D.M., Wandersman A. Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development. *American journal of community psychology*, 1990, Vol. 18, No. 1, pp. 55–81.
10. Yip W., Subramanian S.V., Mitchell A.D., Lee D.T., Wang J., Kawachi I. Does social capital enhance health and well-being? Evidence from rural China. *Social science & medicine*, 2007, Vol. 64, No. 1, pp. 35–49.
11. Frederico M.M., Picton C.J., Muncy S., Ongsiapco L.M., Santos C., Hernandez V. Building community following displacement due to armed conflict. A case study. *International Social Work*, 2007, Vol. 50, No. 2, pp. 171–184.
12. Lee J., Árnason A., Nightingale A., Shucksmith M. Networking: social capital and identities in European rural development. *Sociologia ruralis*, 2005, Vol. 45, No. 4, pp. 269–283.
13. Perelman E. Towards an understanding of coping strategies of vulnerable individuals and communities facing the aftermath of crises. *Promoting Livelihood and Coping Strategies of Groups Affected by Conflicts and Natural Disasters*, 2005, p. 1.
14. Coyne J.C., DeLongis A. Going beyond social support: the role of social relationships in adaptation. *Journal of consulting and clinical psychology*, 1986, Vol. 54, No. 4, p. 454.
15. Brun C. Research guide on internal displacement. NTNU Research Group on Forced Migration Department of Geography Norwegian University of Science and Technology (NTNU) Trondheim, Norway, 2005.
16. Putnam R.D. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of democracy*, 1995, Vol. 6, No. 1, pp. 65–78.
17. Vervisch T., Titeca K., Vlassenroot K., Braeckman J. Social Capital and Post–Conflict Reconstruction in Burundi: The Limits of Community–based Reconstruction. *Development and Change*, 2013, Vol. 44, No. 1, pp. 147–174.

18. Wilson W.J. Studying inner-city social dislocations: The challenge of public agenda research: 1990 presidential address. *American Sociological Review*, 1991, pp. 1–14.
19. Sereda Yu.V. *Rol' sotsial'nogo kapitalu v modernizatsii ukrains'kogo suspil'stva* [The role of social capital in modernization of Ukrainian society]. *Ukrains'kyi sotsium – Ukrainian society*, 2014, No. 2, pp. 54–70 [in Ukrainian]
20. Sereda V.V. *Regional'ni osoblyvosti istorychnykh identychnosti ta ikh vplyv na formuvannya suchasnykh politychnykh orientatsii v Ukraini: dys.* [Regional peculiarities of historical identities and their influence on the formation of current political orientations in Ukraine: dis.]. Institute of Philosophy of an Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2006, 240 p. [in Ukrainian]
21. Baker E., Arthurson K. Housing, place or social networks: What's more important for relocating tenants? *Australian Planner*, 2007, Vol. 44, No. 4, pp. 28–35.

Отримано 21.09.15

Середа Ю.В., канд. социол. наук, научный сотрудник отдела мониторинговых исследований социально-экономических трансформаций ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (Киев)

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ КАК ФАКТОР ЛОКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В УКРАИНЕ

Проанализированы объединяющий и связующий социальный капитал женщин – внутренне перемещенных лиц из Луганской и Донецкой областей Украины. Проверена гипотеза, какая именно форма социального капитала является фактором лучшей локальной интеграции в новом месте жительства. Осуществлен вторичный анализ базы данных исследования «Оценка потребностей внутренне перемещенных женщин и пожилых людей в Украине», проведенного ОО «Украинский институт социальных исследований имени Александра Яременко». Используется метод многомерной логистической регрессии. Согласно результатам исследования, шансы чувствовать предвзятое отношение в принимающей общине выше среди женщин, которые в основном полагаются на связующий социальный капитал – родственные и дружественные связи (ОШ 1,53, 95% ДИ: 1,14–2,05), ниже – среди женщин, для которых приоритетным является объединяющий социальный капитал – связи в пределах общественных и политических организаций (ОШ 0,61, 95% ДИ: 0,45–0,83). Отмечается, что развитие объединяющего социального капитала является важным фактором успешной социальной интеграции и адаптации внутренне перемещенных лиц.

Ключевые слова: социальный капитал, внутренне перемещенные лица, локальная интеграция, стигма, принимающие общины.

Sereda Yu.V., PhD (Sociology), department for monitoring research of social and economic transformation, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences (Kyiv)

SOCIAL CAPITAL OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS A FACTOR OF LOCAL INTEGRATION IN UKRAINE

This paper deals with the analysis of bridging and bonding social capital among internally displaced women from Lugansk and Donetsk regions of Ukraine. With regard to the research hypotheses, author investigates which form of social capital is a factor for better local integration in the new

place of residence. Secondary analysis of the study «Needs Assessment of Internally Displaced Women and Elderly People in Ukraine» (conducted by the Ukrainian Institute for Social Research named after O. Yaremenko) was performed. The degree of local integration was measured in terms of perceived stigma from host communities. Forms of social capital were measured as a perception which social ties would be the most helpful for human rights protection. Bonding social capital is a priority strong ties (friends, relatives, family members), and bridging social capital is a priority of relations within political and civil society organizations. Multivariate logistic regression was applied. According to the results, odds of perceived stigma from host community are higher among women mainly relying on bonding social capital, such as kinship and friendship ties (OR = 1,53, 95% CI: 1,14–2,05); whereas such odds are lower among women mainly relying on bridging social capital, such as ties within civic and political organizations (OR 0,61, 95% CI: 0,45–0,83). The likelihood of perceived stigma in the host community increases in case of leaving Donbass region (if moved to the East region: OR = 1,64, 95% CI: 1,13–2,39; if another region: OR = 1,60, 95% CI: 1,07–2,35) and in case of more than two altered habitats during resettlement (OR 1,48, 95% CI: 1,10–2,01). It was noted that bridging social capital is an important factor of social integration and adaptation among internally displaced persons. It is important to develop regular monitoring of desired durable solutions and to ensure participation of internally displaced persons in planning and managing of relevant programs.

Keywords: social capital, internally displaced persons, local integration, stigma, host communities.